Hâce Nasîrüddîn Tusî'nin Meraga Rasathanesi'ndeki Yardımcıları ve Öğrencileri

Dr. Öğr. Üyesi Özkan Dayı

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8192-3445>

Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Bayburt – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 26.12.2020

Kabul: 05.03.2021

On-line Yayın: 31.03.2021

Anahtar Kelimeler

Nasîrüddîn Tûsî

Astronomi

İlhanlılar

İlim Heyeti

Âlimler

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.49046>

Öz

Hülegü'nün Mengü Kaan'ın emri ile 1256 tarihinden itibaren Yakındoğu coğrafyasına gelmesi ile İlhanlı hanedanının bu bölgede hâkimiyet kurmaya başladığını söyleyebiliriz. İlhanlı tarihinde önemli şahsiyetlerden biri olan Hâce Nasîrüddîn Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan Tûsî (1198-1273), İlhanlı devletinin kuruluş aşamasında etkili olduğu gibi İlhanlı devletinin bilimsel kadrosunun oluşmasında da oldukça mühim bir tesire sahiptir. Hülegü'nün desteği ile Meraga'da bir rasathane, kütüphane ve eğitim merkezi oluşturan Hâce Nasîrüddîn Tûsî'nin eğitim faaliyetleri veren ve bilimsel çalışmalar yapan yardımcıları konumunda olan bazı âlimler ve seçkin öğrencileri ile bilim tarihini şekillendiren önemli çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Hâce Nasîrüddîn Tûsî'nin eğitiminden geçen öğrenciler, Tusî'nin vefatından sonra İlhanlı devletinin ilim dünyasını zenginleştiren âlimler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmamızda Hâce Nasîrüddîn Tûsî'nin liderliğinde çalışan ve ona Meraga Rasathanesi'nde yardımcı olan âlimlerin, Hâce Nasîrüddîn Tûsî'den eğitim alan öğrencilerin faaliyetlerine detaylı bir şekilde değineceğiz. Bahsi geçen bu şahıslar hakkında bilgiler aktararak onların yaşadıkları dönem içerisindeki bilimsel faaliyetlerini, öz geçmişlerini, eserlerini ve İlhanlı ilim dünyasındaki yerlerini anlatmayı ve İlhanlı ülkesinin ilmi durumunu resmetmeyi hedeflemekteyiz. Dönemin kaynak eserlerini ve biyografi kitaplarını kullanarak yapacağımız araştırmamızda, hakkında birçok çalışma yapılan Hâce Nasîrüddîn Tusî'nin beraber çalıştığı fakat yeterince bilinmeyen ilim heyetini ve Tusî'nin eğitiminden geçen seçkin öğrenci topluluğunu tanıtacağız. Makalemizin temel konusunu, Hâce Nasîrüddîn Tusî'nin etrafında bulunan bilim insanları oluşturmaktadır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Dayı, Ö. (2021). Hâce Nasîrüddîn Tusî'nin Meraga Rasathanesi'ndeki Yardımcıları ve Öğrencileri. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 84, Spring, p. 507-516.

Hâce Nasîrüddîn Tusî's Assistants and Students in Meraga Observatory

Asst. Prof. Dr. Özkan Dayı

Bayburt University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Bayburt –
TURKEY

Article History

Submitted: 26.12.2020

Accepted: 05.03.2021

Published Online: 31.03.2021

Keywords

Nasîrüddîn Tûsî

Astronomy

Ilkhanids

Scientific Committee

Scholars

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.49046>

Abstract

We can say that with the arrival of Hülegü to the Near East geography since 1256, the Ilkhanid dynasty began to dominate this region. One of the important figures in the history of Ilhanli, Hâce Nasîrüddîn Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan Tusî (1198-1273) has an significant influence on the formation of the scientific staff of the Ilkhanid state as well as the establishment of the Ilkhanid state. It is known that Hâce Nasîrüddîn Tûsî, who created an observatory, library and education center in Meraga with the support of Hülegü, carried out important studies that shaped the history of science with some scholars and distinguished students who were his assistants of educational activities and scientific studies. The students who got the education of Hâce Nasîrüddîn Tûsî, appeared as scholars who enriched the science World of the Ilkhanid state after the death of Tûsî.

In our study, we will touch on the scholars who worked under the leadership of Hâce Nasîrüddîn Tûsî, who helped him at the Meraga observatory and the students who received education from Hâce Nasîrüddîn Tusî. By conveying detailed information about these people, we aim to explain their scientific activities, resumes, works and their place in the Ilhanli scientific world and to depict the scientific situation of the Ilhanli country. In our research by using the source works and biography books of the period, we will introduce the scientific committee which isn't sufficiently known of Hâce Nasîrüddîn Tûsî who many studies have been done about him and the selected student community that was educated by Tûsî. The main subject of our article is created by the scientists around Hâce Nasîrüddîn Tûsî.

GİRİŞ

Ortaçağ Ön Asya tarihinde önemli bir yeri olan Moğol istilası ve bu istila hareketi sonrasında kurulan İlhanlı devleti; siyasî, askerî ve kültürel alanlarda köklü bir geçmişe sahip olan bu coğrafyayı yeniden şekillendirmiştir. Ön Asya, XIII. yüzyıl boyunca her alanda değişim ve kültürel sentez yaşayacak, İlhanlı hâkimiyetinde klasik ve derin bir geçmişi olan medenî durumuna yeni unsurları ve bakış açılarını da alarak kültürel altyapısını zenginleştirecektir.

Bütün bu dönüşümler içerisinde İlhanlı devletinin sadece askerî ve siyasî anlamda Ön Asya'yı etkilemedikleri, aynı zamanda ilmî faaliyetler ile de önemli işlere imza attıkları bilinmektedir. Bu bağlamda İlhanlı döneminde bilimsel faaliyetlerin ilerlemesinde önemli bir yeri olan Hâce Nasîrüddîn Tûsî'nin Meraga Rasathanesi'ndeki¹ faaliyetleri İlhanlı kültür tarihi için oldukça kıymetlidir.

Hâce Nasîrüddîn Tûsî'nin siyasî ve ilmî şahsiyeti, eserleri İslam bilim dünyasına katkıları birçok akademik çalışmada defalarca ele alınmış ve detaylıca aktarılmıştır. Fakat Hâce Nasîrüddîn Tûsî'nin Meraga'da beraber çalıştığı heyeti ve onun yetiştirdiği öğrencileri akademik incelemelerde ele alınmamış veya bahsi geçen bu kişiler ilim dünyası içerisinde bireysel olarak tanıtılmışlardır.

Yukarıda bahsettiğimiz bakış açısından farklı olarak Hâce Nasîrüddîn Tûsî'nin yardımcılarını ve öğrencileri bir arada aktararak, Meraga'da ilmî ortamı daha anlaşılır hale ulaştırmayı amaçlamaktayız. Konumuzun doğrultusunda şu sorulara cevap vermeye çalışacağız;

1. İlhanlı idaresinde kurulan Meraga rasathanesinde Hâce Nasîrüddîn Tûsî'nin ilmî faaliyetlerini organize ettiği kişiler kimlerdir?
2. Söz konusu bu ilmî heyetin faaliyetleri ve özgeçmişleri dönemin kaynaklarında nasıl aktarılmaktadır?
3. Hâce Nasîrüddîn Tûsî'nin yanında eğitim alan öğrencileri kimlerdir, Tûsî'den sonra bu öğrenciler İlhanlı ilim dünyasında neler yapmışlardır?

Hâce Nasîrüddîn Tûsî gibi felsefe, astronomi, matematik alanında önemli işlere imza atmış, bir rasathane kurulması için çaba sarf etmiş bir âlimin, bahsi geçen ilimlerde yüksek mertebelerde bulunan bilginler ile bir heyet dâhilinde çalıştığı ve onları takip eden bir öğrenci gurubunun bulunduğu muhakkaktır. Bu heyeti oluşturan kişilerin ve seçkin öğrencilerin daha önce ele alınmaması çalışmamızın odak noktasını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda konumuza geçmeden önce dönemin siyasî durumunu ve Hâce Nasîrüddîn Tûsî'nin tarihî şahsiyetini kısaca aktarmanın konuyu anlama noktasında faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Hâce Nasîrüddîn Tûsî'nin yaşadığı dönemde Ön Asya coğrafyasındaki siyasî duruma baktığımızda; Hârizmşâhlar devletinin yıkılışı, bu coğrafyanın Moğollar tarafından işgalini ve sonrasında İlhanlı devletinin İran'da kuruluş sürecini görmekteyiz. Cengiz Han, Ön Asya'yı işgal etmeleri için 1221 tarihinde Cebe ve Sübütay Noyanları bu bölgeye memur etmiştir. Cebe ve Sübütay Noyanlar komutasındaki Moğollar Horasan ve Azerbaycan bölgelerini yağmalamışlar, büyük kültür merkezlerini tahrip etmişlerdir (Nesevî, 1366 hş.: 69-70; Reşidüddin, 1374 hş.: 380).

1221-1256 yılları arasında Moğol Noyanları ve valileri tarafından yönetilen Horasan, İran ve Azerbaycan 1256 tarihinden sonra Mengü Kaan'ın² kardeşi Hülegü'nün³ bu coğrafyaya İlhan sıfatı ile atanması ile yeni bir siyasi oluşumun yani İlhanlı Devleti'nin saha içerisine girecektir (Dayı, 2020: 290).

¹ Meraga Rasathanesi için bkz. (Müstevfi, 1342 hş.: 87;)

² Mengü Han, Moğol İmparator (1251-1259) Tuli'nin oğlu Cengiz Han'ın torunu, Hülâgu'nun büyük kardeşidir (Reşidüddîn, 1374 hş: 580).

³ Hülegü, Cengiz Han'ın torunu ve Tuli Han'ın oğludur. Mengü, Kubilay ve Ank Boga kardeşleridir. (Reşidüddîn, 1374 hş: 560-562, 676; Mîrhand, 1339 hş, V: 195).

Hâce Nasîrüddîn Tûsî'nin Hayatı

Hâce Nasîrüddîn Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan Tûsî (ö.1274), çok yönlü çalışmaları ile Ön Asya coğrafyasının yetiştirmiş olduğu XIII. yüzyılın en büyük âlimlerindendir. Özellikle matematikçi, felsefe ve astronomide kendinden sonraki çağları etkileyecek nitelikte eser bırakmıştır. Hülegü, İran coğrafyasına gelmeden önce onun İsmâ'îlîlerin⁴ hizmetinde olduğunu görmekteyiz. Hülegü'nün ordusu İsmâ'îlîlere ait kaleleri kuşatmaya başladıklarında Hâce Nasîrüddîn, İsmâ'îlîlerin Reisi Rükneddin Hurşâh⁵ tarafından Hülegü'ye elçi olarak gönderilmiş ve bu elçiliği esnasında o, Hülegü'ye iltica etmiştir. Tûsî, 1256 yılında Hülegü tarafından Tus şehrinin idareciliğine tayin edilmiş, Tûsî ayrıca Hülegü'nün siyasî danışmanlığını da yaptığı bilinmektedir. Hâce Nasîrüddîn Tûsî daha sonra Hülegü'nün de desteğini alarak Meraga rasathanesini kurmuş, astronomi alanında işler yapmış, felsefe ve matematik alanlarında önemli eserler yazmıştır. Tûsî'nin Zîc-i İlhanî⁶ adıyla bilinen astronomi alanın yazdığı bir yıldız atlası niteliğindeki eseri, daha sonra bu alanda çalışan âlimlerin referans aldıkları eser olacaktır (Hândmîr, 1333 hş.: III, 103-106, 116; Şîrâzî, 1346 hş.: 29; Müstevfî, 1387 hş.: 590).

Moğol hükümdarlarının yıldızlardan haber alma ve buna göre hareket etme adetleri İlhanlılar zamanında da devam etmiştir. Hülegü, Bağdad seferine çıkmadan önce dönemin ünlü yıldız bilimcilerinden Hüsameddin Müneccimî'ye⁷ sefer öncesinde yıldızların ne gösterdiğini ona sormuş, Müneccimî, cevaben seferin uğurlu olmayacağını Hülegü'ye ifade etmiştir (Rezevî, 1354: 57, 134.). Hülegü, onun bu sözleri üzerine Müneccimî'den bir möçelga⁸ almış, sonra Hülegü, Tûsî'ye sefer hakkında görüşünü sormuş ve Tûsî, halifenin yerinde Hülegü'nün olacağı cevabını Hülegü'ye iletmıştır (Reşidüddîn, 1374 hş.: 706-707; Mîrhând, 1339 hş.: V, 250). Hülegü'nün vefatından sonra İlhanlı tahtına oturan Abaka zamanında da Tûsî'nin çalışmalarına devam etmiş, sarayın hizmetinde olan Ustâdu'l-Beşer Hâce Nasîrüddîn Tûsî'nin öğrencilerinden yüze yakın değerli bilgin Abaka'nın himayesine alınmıştır (Beyzâvî, 1382 hş.: 133; Benâketî, 1348 hş.: 427).

1. Hâce Nasîrüddîn Tûsî'nin Yardımcıları

1.1. Ali b. Ömer b. Ali Necmeddîn Kâtibî Kazvînî

Ali b. Ömer b. Ali Necmeddîn Kâtibî Kazvînî, 1203 tarihinde dünyaya gelmiştir. Kâtibî unvanı ile bilinen Ali b. Ömer b. Ali, mantık, matematik ve rasat ilminde İlhanlılar zamanında oldukça ileri giden Nasîreddîn Tûsî'nin çağdaşı olan ve Tûsî ile Meraga Rasathanesi'nde çalışan âlimlerdendir (Rezevî, 1354: 226). Şemseddîn Muhammed Cüveynî, Cüveynî'de bir medrese inşa ettirmiş, Necmeddîn Kâtibî Kazvînî'den bu medresede ders vermesini rica etmiş ve Kâtibî de bu isteği kabul etmiştir. Bir müddet Cüveynî'deki medresede ders vermiştir. Aynı zamanda Kutbeddîn Şîrâzî de kendi ustası olan Kâtibî'nin yanında bu medresede derslere mu'îd olarak dâhil olmuştur (Bağdâdî, 1951: I, 713; el-Kutbî, 1974: III, 56).

Nasîreddîn Tûsî, Meraga Rasathanesinde kendisine yardım etmesi için Kâtibî ile beraber çalışmayı istemiş, onun bu isteği doğrultusunda Kâtibî, Meraga'da bir müddet rasathane işleri ile meşgul olmuştur (Rezevî, 1354 hş.: 227). Kâtibî, Meraga rasathanesindeki işleri ile meşhur olmuştur. Kıvâmeddin Ebû Ali Muhammed b. Ali Yâzrî, Fahreddîn Muhammed Kazvînî ve Kutbeddîn Şîrâzî gibi

⁴ İsmâ'îliyye, İmam Ca'fer'in oğullarından birinin ismini taşıyan bir fırkadır. (Müstevfî, 1387 hş.: 517-528; Meşkûr, 1379 hş.: 193-194-195).

⁵ Mülâhidenin son hükümdarıdır. Bilgi için bkz. (Şebânkâreî, 1343 hş.: 133).

⁶ Nasîrüddîn Tûsî ve Meraga rasathanesindeki yıldız bilimciler tarafından yazılan yıldız atlası. Bilgi için bkz. (Dihhudâ, 1373 hş.: IX, 13071).

⁷ Hülâgu ile birlikte gelen sivil memurlar arasında Mengü Han adına Hülâgu'nun yanında bulunmaktaydı. Detaylı bilgi için bkz. (Reşidüddîn, 1374 hş.: 37; Nevâyî, 1379 hş.: 41).

⁸ Möçelga sözcüğü, Moğolca'da tutanak, mukavele, ahitnâme, yazı, taahhüt ve senet anlamında kullanılır; (Reşidüddîn, 1374 hş.: 38).

isimler ondan mantık ve diğer alanlarda derler almışlardır (Fuvatî, 1374 hş.: III, 504, 533).

Kâtibî, Vezir Şemseddîn Muhammed Cüveynî adına Risâle-i Şemsiyye der Mantık, Hikmet'ul-'Ayn, Kitâb'ul-'Ayn der Mantık, Câmi''ul-Dekâyik ve bu kitaplarının dışında tıp ve matematik alanında yazdığı iki eseri daha mevcuttur (Rezevî, 1354 hş.: 227.). Şemseddîn Muhammed Cüveynî adına telif ettiği Kitâb'ul-Munsis ve kelâm hakkında farklı konular üzerine yazdığı İsbât-i Vâcib adlı eserler de Kâtibî'ye aittir (Çelebi, 1941: II, 314). Kâtibi, Hâce Nasîreddîn Tûsî'nin vefatından bir müddet sonra 1276 vefat etmiştir (Bağdâdî, 1951: I, 713).

1.2. İbn-i Berîk b. Mübârek 'Arzî-yi Dîmaşkî Hekim Müeyyiddîn

İbn-i Berîk b. Mübârek 'Arzî-yi Dîmaşkî Hekim Müeyyiddîn, dönemin mühendis, filozof ve Meraga rasathanesinde Hâce Nasîreddîn Tûsî'nin yardımcılarından biri olarak bilinmektedir. Hekim Müeyyiddîn, Şam'da Humus'un yöneticisi Melik Mansûr zamanında Vezir Necmeddîn Lebûdî'nin yanında astronomi ve rasat aletleri yapımıyla uğraşmaktaydı. Daha sonra 1258 tarihinden Nasîreddîn Tûsî'nin vefatına kadar Meraga'da rasat aletleri yapımı ile meşgul olmuştur (Rezevî, 1354 hş.: 227-228).

Hekim Müeyyiddîn, Meraga'da Aziziye medresesinde ikamet etmiştir. Uyûn'ul-Enbiyâ fî Tabakât'ul-Etbâ adlı eserde Hekim Müeyyiddîn'den bahsetmiştir. Şerh-i Alât-i Rasadiyye- Meraga ve risale niteliğinde olan Kitâb-i Mecestî, Müeyyiddîn'in eserleridir. 1265 tarihinde vefat etmiştir (Rezevî, 1354 hş.: 227-228).

1.3. Fahreddîn Ebû'l-Fazl Abdulazîz b. Abdulcabbâr b. Ömer el-Halatî

Fahreddîn Halâtî, Hâce Nasîreddîn Tûsî'nin Meraga rasathanesindeki yardımcılarından dönemin âlimlerindendir. İbn-i Fuvatî esrinde Fahreddîn Halâtî'nin tam ismini Fahreddîn Ebû'l-Fazl Abdulazîz b. Abdulcabbâr b. Ömer el-Halatî, hekim ve tabîb olarak eserinde vermekte, onun Hülegü zamanının önemli nucum âlimlerinden biri olarak bahsetmekte ve 1258 tarihinde Meraga'da rasathane için toplanan bilim adamlarından biri olarak aktarmaktadır. Nasîreddîn Tûsî liderliğinde toplanan bu astronomi heyetinin içinde yer alan Fahreddîn Halâtî, aynı zamanda tıp ilminde de maharet sahibi idi. Fahreddîn Halâtî, Şeyh Muhezzibuddîn Ali İbn-i Ahmed b. Hebl-i Bağdâdî'nin yanında el-Muhtar adlı kitabı tahsili sırasında okumuş, ayrıca Şeyh Evhâddîn Kirmânî'nin sohbetlerine katılarak tasavvuf hırkası giymiş ve şeyhten tasavvuf alanında icazet de almıştır. Fahreddîn Halâtî, 1281 tarihinde Meraga'da vefat etmiştir (Fuvatî, 1374 hş.: III, 54-55).

1.4. Eyyûb b. Ayn'ud-Devle b. Nasrullah Fahreddîn Ahlâtî

Eyyûb b. Ayn'ud-Devle b. Nasrullah Ahlâtî, Necmeddîn ve Muhiyyiddîn lakabı ile tanınmaktadır. Hicri yedinci yüzyılın mühendis, münecim ve tabibleri arasında yer alan ve Fahreddîn Ahlâtî olarak tanınan bu ünlü âlim Sultan Melik Sâlih'in hizmetinde bulunmuştur. Ömrünün son zamanlarına doğru Meraga'ya gelmiş ve Nasîreddîn Tûsî'nin rasathanesinde hizmet vermiştir. Usûl'ul-Hükkâm'ul-Nucûm, es-Sırru'l-Mektûmî fî İzharî mâ Kâne Mustahfiyen min Ahkâmî'n-Nucûm ve Tuhfet'uş-Şâhiyye fî Ahkâm'ul-Felekiyye adlı eserler Fahreddîn Ahlâtî tarafından telif edilmiştir (Çelebi, 1941: I, 109).

1.5. Ebû'l-Leys Muhammed b. Abdulmelik b. Ebî'l-Hâris İbn-i Sehîm Fahreddîn Rasadî-yi Meragî

Ebû'l-Leys Muhammed b. Abdulmelik b. Ebî'l-Hâris İbn-i Sehîm, İlhanlı döneminin tabîb, mühendis ve rasatçılarındandır. Nasîreddîn Tûsî ile Meraga rasathanesinde toplanan tüm ulemayı gözetim ve kontrol altında tutan dört kişiden biri olarak zikredilmektedir. Bu dört kişi Hülegü'nün fermanı ile rasathanenin tüm işlerinden sorumlu lider kadroyu oluşturmaktadırlar. Liderliklerinin nasîreddîn Tûsî'nin yaptığı bu dört kişilik Meraga Rasathanesi idarî kadrosu Fahreddîn Meragî, Fahreddîn Ahlâtî, Müeyyiddîn Arzî ve Necmeddîn Kazvî'nî'dir. Fahreddîn Rasadî-yi Meragî'den oluşmaktadır (Fuvatî, 1374 hş.: III, 55; Fuvatî, 1374 hş.: V, 489).

Rasat ve hendese alanında oldukça yetkin bir âlim olan Fahreddîn Meragî, birçok matematik

ilmine dair eseri kendi eli ile çoğaltmıştır. Emri altında bulunan heyet ve öğrencileri ile fazlası ile sohbet etmeyen Fahreddîn Meragî, kitap yazma ve diğer rasat işleri ile meşgul olmakta idi. Fahreddîn Meragî, 1268 tarihinde vefat etmiştir (Fuvatî, 1374 hş.: III, 54-55).

1.6. Ebû'l-Hasan Ali b. Haydar b. Ali Fahreddîn Tûsî

Hekim ve rasadî olan Fahreddîn Tûsî, Ebû'l-Hasan Ali b. Haydar b. Ali olarak da bilinmektedir. Fahreddîn Tûsî aynı zamanda bir sûfî olup tarikat hayatı yaşamakta idi. 1258 tarihinde Meraga'ya gelmiş, rasad işleri ile meşgul olmuştur. 1281 tarihine kadar Meraga'da kalmış ve bu tarihten sonra Bağdad'a gitmiştir (Fuvatî, 1374 hş.: III, 241). Daha sonra İsfahan'a dönen Fahreddîn Tûsî, 1299 tarihinde İsfahan'da vefata etmiştir (Rezevî, 1354 hş.: 234).

1.7. Ebû'l-Feth Yahyâ b. Muhammed b. Ebî Eş-Şukr b. Hamîd Muhyîddîn Mağribî

Ebû'l-Feth Yahyâ b. Muhammed b. Ebî Eş-Şukr b. Hamîd, Endülüs ahalisinden olup Muhyîddîn Mağribî olarak tanınmaktadır. Muhyîddîn Mağribî, Şam'a gelmiş, burada Melik Nâsir'in hizmetine girmiş ve daha sonra Meraga'ya gelmiştir. İbn-i Fûtî, Muhyîddîn Mağribî'nin Tunuslu olduğunu, Maliki mezhebi üzerine fıkıh alanında eğitim aldığını, hendese ve rasat ilimleri konusunda oldukça ilerlediğini eserinde belirtmektedir (Fuvatî, 1374 hş.: V, 117).

Hâce Nasîreddîn Tûsî'nin vefatından sonra Muhyîddîn Mağribî, Bağdad'a gitmiş ve İlhanlı veziri Şemseddîn Muhammed Cüveynî'nin oğlu Hâce Hârûn'un girmiştir. Bağdad'da bir müddet kalan Muhyîddîn Mağribî, daha sonra Meraga'ya dönmüş, ömrünün sonuna kadar burada yaşamış ve 1284 tarihinde vefat etmiştir (Rezevî, 1354 hş.: 236).

Muhyîddîn Mağribî, arapça bir zîc yani yıldız atlası yazmıştır. Mağribî'nin diğer eserleri; Tahîrîr Kitâb-i Kureti'l-Muteharriketi, Makale-i der Şerh-i Kitâ'a, el-Erba'u'l-Makâlât, Ahkâm-i Tehâvil-i Sinnî'l-Âlemi, 'Umdet'ul-Hâsibi ve Gunyetu't-Tâlibi der Zîc-i Kevâkib, Câmî'u's-Sagîr fî Ahkâmî'n-Nucûm ve Mulhis-i Mecestî'tır (Çelebi, 1941: I, 379; Çelebi, 1941: II, 381).

2. Hâce Nasîreddîn Tûsî'nin Öğrencileri

2.1. Ebû Mansûr Hasan b. Yûsuf b. Ali b. Mutahhar 'Allâme-i Hillî

Ebû Mansûr Hasan b. Yûsuf b. Ali b. Mutahhar Hillî, Irak'ın Hille şehrinde 1250 tarihinde dünyaya gelmiştir. Allâme-i Hillî, Cemâleddîn lakabı ile tanınmaktadır. Allâme-i Hillî; Hâce Nasîreddîn Tûsî, Ali İbn-i Ömer Kâtibî Kazvînî, Şeyh Şemseddîn Muhammed İbn-i Ahmed Kîşî ve bu âlimlerin dışında birçok ilim ehlinde ders almıştır. Sultan Olcaytu Han zamanında İslam mezheplerinin tartışıldığı meclislere katılmış ve Şafîî mezhebinden olan Kâdî'ul-Kuddât Nizâmeddîn Abdulmelik Meragî'ye bu meclislerden birindeki tartışmada galip gelmiş ve bu sebep ile Sultan Olcaytu Han Şîî' mezhebine meyletmiştir. Allâme-i Hillî, 1325 tarihinde Hille şehrinde vefat etmiştir (Hândmîr, 1333 hş.: III, 161).

2.2. Ebû'l-Senâ-i Mahmûd b. Muslihîdîn Kâzerûnî Kutbeddîn Şîrâzî

Ebû'l-Senâ-i Mahmûd b. Muslihîdîn Kâzerûnî Şîrâzî, aslen Kâzerûn şehrinden olup 1235 tarihinde dünyaya gelmiş ve 'Allâme-i Şîrâzî olarak tanınmaktadır. Kutbeddîn Şîrâzî, babasının hizmetinde tıp ilmi ile küçük yaşta meşgul olmuş, babasının vefatından sonra da tıp, hikmet ve matematik ilminde tahsil yapmaya devam etmiştir. Şîrâz'daki Muzafferî hastanesinde tabib olarak görev yapmıştır. Tıp âlimleri olan Kemâleddîn Ebû'l-Hayr b. Musallih-i Kâzerûnî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed Kîşî ve Şerefeddîn Râkî Bûşkânî'den tıp ilminin kanunlarını öğrenmiştir. Meraga rasathanesinde bir müddet Nasîreddîn Tûsî'nin yanında bulunmuştur (Fuvatî, 1374 hş.: III, 440).

Hâce Nasîreddîn Tûsî, Kazvîn şehrine İlhanlı hükümdarı Hülegü'ye hizmet etmek için geldiğinde Kâtibî'nin evine gelmiş ve burada düzenlenen ilim meclisinde Kutbeddîn Şîrâzî'de hazır bulunmuş, daha sonra Hâce Nasîreddîn Tûsî, onu öğrenci olarak yanına almış ve Meraga'ya gitmiştir (Hândmîr, 1333 hş.: III, 240).

Hâce Nasîreddîn Tûsî'nin yanında Kutbeddîn Şîrâzî, felsefe, matematik ve nucum gibi ilimler hakkında dersler almış, Necmeddîn Kâtibî'den de mantık tahsili görmüş ve ayrıca Müeyyiddîn Arzî'nin çalışmalarını Kutbeddîn Şîrâzî kendi güzel hattı ile yazmıştır (Fuvatî, 1374 hş.: III, 440-441). Kâtibî, Vezir Şemseddîn'in rica üzerine vezirin Cüveyn'de yaptırdığı medreseye müderris olarak gitmiş Kutbeddîn Şîrâzî de Kâtibî ile buraya gelmiş ve burada muid olarak çalışmıştır. Hâce Nasîreddîn Tûsî, 1265 tarihinde Meraga'dan Horasan'a gelmiş ve Kutbeddîn Şîrâzî, Hâce ile Horasan şehirlerine seyahat etmiş, onun hizmetinde bulunmuştur. Hâce Nasîreddîn Tûsî'nin hizmetinde bulunduktan sonra Bağdad'da gitmiş burada Nizamiye medresesinde sakin olmuştur (Çelebi, 1941: I, 367-368; Fuvatî, 1374 hş.: III, 440-441).

Hâce Nasîreddîn Tûsî'nin vefatından sonra Sâhib-i Dîvân⁹ onu Anadolu'nun kadılığına tayin etmiş ve kendisi Sivas'ta ikamet etmiştir. Fakat bir müddet sonra Sivas'tan Konya'ya gitmiştir. Sadreddîn Konevî ve Mevlânâ Celâleddîn Rûmî ile Konya'da görüşmüş ve tasavvuf ehlinin etkisi altına girmiştir. Sultan Ahmed Teküdar 1282 tarihinde İlhanlı hükümdarı olunca Kutbeddîn Şîrâzî'yi Mısır'a elçilik görevi ile göndermiş, elçilik görevinden sonra Tebriz'e dönmüştür. Sultan Olcaytu Han zamanında 1310 tarihinde vefat etmiştir (Fuvatî, 1374 hş.: III, 440-441). Kutbeddîn Şîrâzî'nin matematik, astronomi, tıp ve dinî ilimler üzerine yazdığı birçok eseri mevcuttur (Şerbetçi, 2002: XXVI, 487-489).

2.3. Ebû Muhammed Rızâ b. Fahreddîn Muhammed b. Rızayuddîn Muhammed Hüseyinî Âbî Kemâleddîn

Ebû Muhammed Rızâ b. Fahreddîn Muhammed b. Rızayuddîn Muhammed Hüseyinî Âbî, Meraga'ya gelerek Nasîreddîn Tûsî'nin ilminden istifade eden öğrencilerden olup Kemâleddîn lakabı ile de anılmaktadır. Kemâleddîn, bir müddet kâdılık yapmış ve daha sonra Bağdad'a gelmiştir (Rezevî, 1354 hş.: 249).

2.4. Ebû'l-Fezâil Hasan b. Muhammed b. Şerefşâh-i Alevî-yi Esterâbâdî Seyyid Rukneddîn

Ebû'l-Fezâil Hasan b. Muhammed b. Şerefşâh-i Alevî-yi Esterâbâdî, Seyyid Rukneddîn lakabı ile bilinmekten ve Hâce Nasîreddîn Tûsî'nin öğrencilerindendir. Meraga'da Hâce'nin yanında tahsil görmüş ve ilim ile meşgul olmuştur. Zeki bir öğrenci olan Seyyid Rukneddîn, hikmet ve felsefe tahsili de yapmış, Nasîreddîn Tûsî, 1273 tarihinde Bağdad'a seyahat ettiğinde Seyyid Rukneddîn de onun hizmetinde bulmuş ve Bağdad'a Hâce ile seyahat etmiştir. Nasîreddîn Tûsî'nin vefatından sonra Musul'a gitmiş burada Nuriyye medresesinde derler vermeye başlamıştır. Daha sonra Sultaniye şehrinde Şafi'yye medresesinde müderrislik yapmış ve 1315 tarihinde vefat etmiştir. Zamanın büyük âlimlerinden Tâceddîn Tebrizî, tıp ve cebir alanında önemli bir bilgin olan Abdulazîz İbn-i Adî b. Abdülazîz Seyyid Rukneddîn'in yetiştirdiği öğrencilerdir (Rezevî, 1354 hş.: 249-252).

2.5. Ebû'l-Fezâil Abdurrezzâk b. Ahmed b. Ebî Me'âlî Şeybânî Muhaddis-i Bağdâdî İbn-i Fuvatî

Ebû'l-Fezâil Abdurrezzâk b. Ahmed b. Ebî Me'âlî Şeybânî Muhaddis-i Bağdâdî, aslen Horasan'ın Merv şehrinde olup İbn-i Fevatî Kemâleddîn Bağdâdî unvanı ile de bilinmektedir. Bağdad'ın Moğollar tarafından ele geçirilişinden sonra esir edilmiş ve 1261 tarihinde esaretten kurtulmuş ve Nasîreddîn Tûsî'nin hizmetine girmiştir. Meraga rasathanesinde kâtiplik yapmış, Meraga rasathanesinin kütüphanesinde on yıl boyunca hizmet vermiştir. Hâce Nasîreddîn Tûsî'nin vefatından sonra Bağdad'a giderek Bağdad hâkimi olan Ata Melik Cüveynî'ye intisab etmiştir. Cüveynî hanedanının katlinden ve vezaretten düşüşünden sonra Reşîduddîn Fazlullah'ın¹⁰ yanında çalışmaya başlamıştır. Sonunda Mustansiriyye kütüphanesinde görev yapmıştır (Rezevî, 1354 hş.: 253).

⁹ Sâhib-i Dîvân, İlhanlı baş veziri için kullanılan bir unvandır. Bilgi için bkz. (Emîn, 1357 hş.: 143).

¹⁰ Reşîduddîn Fazlullah, İlhanlı veziri ve Gâzân Mahmûd Han zamanında vezarette bulunmuştur (Çelebi, 1941: I, 539; Bağdâdî, 1951: I 812-822).

İbn-i Fuvatî, tarihi simaları ya da geçmişte yaşamış büyük şahsiyetleri anlattığı Kitâb-i Telhîs Mecme'ul-Âdâb adlı kitabı ile tanınmaktadır. İbn-i Fuvatî Kemâleddîn Bağdâdî, 1323 tarihinde Bağdad'da vefat etmiştir (Rezevî, 1354 hş.: 257).

2.6. Ebû Ali 'Îmâduddîn Abdullah b. Muhammed b. Abdurrezzâk Harbûvi Bağdâdî 'Îmâduddîn İbn'ul-Havvâm

Ebû Ali 'Îmâduddîn Abdullah b. Muhammed b. Abdurrezzâk Harbûvi Bağdâdî, İbn'ul-Havvâm olarak tanınmaktadır. İbn'ul-Havvâm, İlhanlı döneminin önemli matematik ve tıp alimlerinden. Hesap ilminde oldukça maharetli olan İbn'ul-Havvâm, Hâce Nasîreddîn Tûsî'nin hizmetine girmiş ve öğrencisi olarak onun ilminden istifade etmiştir. Daha sonra bi gurup öğrencisi İbn'ul-Havvâm'dan çeşitli ilimler öğrenmişlerdir. Kemâleddîn Hasan Fârsî ve Aduddîn Ebû'l-Kerem Menuçehr b. Îrânşâh b. Muhammed Descirdânî bu öğrencilerin arasında zikredilmektedir. İbn'ul-Havvâm ayrıca şafi'î fıkıhı da tedris etmiş ve Vezir Şemseddîn Cüveynî'nin oğlu Hârûn'u¹¹ ve Ata Melik Cüveynî'nin çocuklarını eğitmiştir (Rezevî, 1354 hş.: 258-261).

İbn'ul-Havvâm, bir müddet sonra Isfahan'a gitmiş, bu sırada Isfahan'da Vezir Şemseddîn Cüveynî'nin oğlu Bahâeddîn Cüveynî¹² yönetici olarak tayin edilmişti. Bahâeddîn Cüveynî'nin hizmetine girmiş ve onun vefatına Bahâeddîn Cüveynî'den ihtiram görmüştür. Bahâeddîn Cüveynî'nin vefatından sonra İbn'ul-Havvâm Bağdad'a dönmüş, burada Gâzâniyye ya da Sultâniyye adı ile bilinen medresede müderrisliğe başlamıştır. İbn'ul-Havvâm hâmisî olan Reşîduddîn Fazlullah adına bir tefsir yazmıştı. Fakat Ebû Sa'îd Bahadır Han tarafından Reşîduddîn katledilince kendisi de küfür ile suçlanmış ve mahkeme tarafından serbest bırakılmıştır. İbn'ul-Havvâm, 1327 tarihinde Bağdad'da vefat etmiştir (Zirikli, 1969: IV, 126).

2.7. Kemâleddîn Müyessem b. Ali b. Müyessem Buhrânî

Şîî ve Sünnî itikadına mensup birçok kişi Kemâleddîn Müyessem b. Ali b. Müyessem Buhrânî'nin tasavvufî görüşünden etkilenmiştir. O, Hâce Nâireddîn Tûsî'nin öğrencilerinden olup hikmet ve kelâm derslerini Tûsî'den almıştır. Kemâleddîn Müyessem b. Ali b. Müyessem Buhrânî, Şerh-i Nehc'ul-Belâgâ adlı eseri Atâ Melik Cüveynî adına yazmış ve Cüveynî'den Âlim-i Rabbânî unvanı almıştır (Şeybî, 1359 hş.: 95). Şîlik ve tasavvufu birbirine yakınlaştıran Müyessem Buhrânî, Şerh-i Nehc'ul-Belâgâ eseri ile İslam felsefesi ve tasavvufunu Emîr'ul-Mü'mînîn Hz. Ali ile başlatmıştır (Şeybî, 1359 hş.: 97).

2.8. Hâce Humâmuddîn 'Alâ-i Tebrîzî

Hâce Humâmuddîn 'Alâ-i Tebrîzî (ö. 1314), Moğol döneminin tanınmış şair ve şeyhlerindendir. 1239 yılında Tebrîz'de doğmuştur. Arapça ve Farsça şiir konusunda çok yetenekli idi. Dîvân-i Humâm adlı eserinde devrin büyüklerini öven şiirleri vardır. Tebrîzî, gençliğinde devlet işlerinde hizmet vermiş (Hidâyet, 1336 hş.: I, 2258), Sâhib-i Dîvân Hâce Şemseddîn Cüveynî'nin çağdaşı, dostu ve yakın yardımcılarından. Sâhib-i Dîvân onun zaviyesi için yıllık bin dinar belirlenmiştir. Humâm-ı Tebrîzî'nin Hâce Nasîreddîn-i Tusî'nin yanında eğitim gördüğü bilinmektedir. (Âştîyânî, 1374 hş.: I-II, 544-545; Devletşâh, 1338 hş.: 164).

SONUÇ

Moğol istilası Ön Asya tarihi için önemli bir dönüm noktası olmuş, bu istila hareketini takiben XIII. yüzyılda bu coğrafyada kurulan İlhanlı devleti ise Moğol hâkimiyetini XIV. yüzyılın ilk yarısı

¹¹ Hâce Hârûn Cüveynî, Vezir Şemseddîn Muhammed Cüveynî'nin oğludur. Hâce Hârûn, ilim ehli olması ile tanınmaktadır. (Reşîduddîn, 1374 hş.: 787; Hidâyet, 1336 hş.: I, 2258).

¹² Hâce Bahâeddîn Muhammed Cüveynî, Vezir Şemseddîn Muhammed Cüveynî'nin Isfahan hâkimi olan oğludur. (Tetevî-Kazvînî, 1382 hş.: VI, 4034).

boyunca mezkûr bölgede devam ettirmiştir. İlhanlı devleti askerî ve siyasî vakaları ile üzerinde oldukça araştırmaların yapıldığı Ön Asya Moğol devleti olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu dönemi sadece siyasî ve askerî yönü ile değerlendirmemiz, buna rağmen dönemin kültürel ve ilmî faaliyetlerine akademik çalışmalarda ziyadesi ile yer verilmemesi İlhanlıların Ön Asya tarihi içinde tam olarak anlaşılmamasına sebep olmaktadır.

İlhanlılar zamanında önemli astronomi çalışmalara imza atan ve Meraga rasathanesinin kurulmasına ön ayak olan Hâce Nasîreddîn Tûsî'nin ve onun beraber çalıştığı ilim heyetinin İlhanlı kültürel tarihinde yeri oldukça mühimdir. Bu bağlamda büyük bir düşünür olması sebebi ile Nasîreddîn Tûsî'nin ve eserlerinin birçok çalışmada incelendiğini görmekteyiz. Çalışmamızın neticesinde; Nasîreddîn Tûsî bu çalışmaları bir ilim heyeti ile yapmış olduğunu ve onun bu çalışmalarının öğrencileri tarafından bir ders niteliğinde takip edildiğini görmekteyiz. Bu noktada Nasîreddîn Tûsî'nin Meraga Rasathanesi'nde oluşturduğu ilim heyeti ve seçkin öğrencilerinin kimler olduğunu ve neler yaptıklarını açıklamaya çalıştık.

Tûsî, bu ilim heyeti ve seçkin öğrencilerinden oluşan gurup ile Meraga Rasathanesi'ni yönetmiş, Meraga Rasathanesi'nde eğitim vermiş ve burada astronomi hakkında eserler yazmıştır. Bu ilmî ekibin içinde yer alan bazı âlimlerin tıp, hendese, mantık, felsefe ve tasavvuf gibi alanlarla da ilgili olan çok yönlü kişiler olduğu bilinmektedir. Ayrıca Nasîreddîn Tûsî'nin öğrencilerinin Tûsî'nin vefatından sonra İlhanlı döneminin önemli âlimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta bu öğrencilerin devlet ricalinin kararlarını etkileyecek kadar mühim yerlere geldikleri de bilinmektedir.

KAYNAKÇA

- Âştiyânî, Abbâs İkbâl (1374 hş.). *Târîh-i Mogûl ve Evâyil-i Eyyâm-i Teymûrî I-II*. Tahrân: İntişârât-i Nâmek.
- Bağdâdî, İsmâ'îl Bâşâ (1951). *Hedîyyetu'l-'Ârifîn I-II*. İstanbul.
- Benâketî, Seyyid Ebû Süleyman Fahrüddîn Davud b. Tâcuddîn Ebû'l Fazl Muhammed b. Muhammed b. Dâvud (1348 hş.). *Târîh-i Benâketî*. Tahrân.
- Beyzâvî, Abdullah b. Ömer (1382 hş.). *Nizâmu't-Tevârîh*. Tahrân.
- Çelebi, Kâtib (1941). *Keşfu'z-Zunûn I-II*. İstanbul: Ma'ârif Matbaası.
- Dayı, Özkan (2020). *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi*. Ankara: Altınordu Yayınları.
- Dihhudâ, Ali Ekber (1373 hş.). "Zîc". *Lugatnâme*. IX, Çâp-i Dânişgâh-i Tahrân. Tahrân. s. 13071.
- Emîn, Şemîs Şerîk (1357 hş.). *İstîlâhât-i Dîvân-i Dövrân-i Mogûl*. Tahrân: İntişârât-i Ferheng-i Edeb ve Hüner-i İrân.
- Fazlullâh, Resîdüddîn (1374 hş.). *Câmi'u't-Tevârîh*, Tahrân: İntişârât-i İkbâl.
- Fuvatî, Kemâleddîn Ebû'l-Fazl Abdurrezzâk b. Ahmed İbn-i Fuvatî (1374 hş.). *Mecme'ul'-Âdâb fî Mu'cem'ul-Elkâb I-VI*. Tahrân.
- Hândmîr, Gıyâseddîn b. Humâmeddîn el-Hüseynî (1333 hş.). *Habîbu's-Siyer I-IV*. Tahrân: Kitâbfurûş-i Hayyâm.
- Hidâyet, Rızâ Kulî Hân (1336 hş.). *Mecma'u'l-Fusahâ I-VI*. Tahrân.
- Kazvînî, Hamdullah Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr Müstevfî (1387 hş.). *Târîh-i Guzîde*, Tahrân: İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Kazvînî, Hamdullah Müstevfî (1342 hş.). *Nuzhetü'l-Kulûb*. Tahrân: Donyâ Kitâb.
- Kutbî, Muhammed b. Şâkir (1974). *Fevâtu'l-Vefeyât I-V*. Beyrut: Dâr-i Sâdir.
- Meşkûr, Muhammed Cevâd (1379 hş.). *Târîh-i Şî'a*. Tahrân: İntişârât-ı İşrâkî.
- Mîrhând, Mîr Seyyid Hamîdeddîn Muhammed b. Seyyid Burhâneddîn Hâvendşâh b. Kemâleddîn Mahmûd el-Belhî (1339 hş.). *Târîh-i Ravzatu's-Safâ I-XI*. Tahrân: Pîrûz.
- Nesevî, Şihâbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Hurendizî ez-Zeyderî (1366 hş.). *Sîretu's-Sultân Celâleddîn Mengübertî*. Tahrân: İntişârât-ı Sa'dî.

- Nevâyî, 'Abdulhuseyn (1379 hş.). *Ricâl-i Kitâb-i Hâbîbü's-Siyer ez Hamle-i Mogûl Tâ Merg-i Şâh İsmâ'il-i Evvel*, Tahrân.
- Rezevî, Muhammed Takî Müderris (1354 hş.), *Ahvâl ve Âsâr*, Tahrân: İntişârât-i Bunyâd-i Îrân.
- Semerkandî, Emîr Devletşâh (1338 hş.). *Tezkiretu's-Şu'arâ*, İntişârât-i Pedîde-i Hâver.
- Şebânkârî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (1343 hş.). *Mecma'u'l-Ensâb*, Tahrân: İntişârât-i Emîr Kebîr.
- Şerbetçi, Azmi (2002). "Kutbüddîn Şîrâz", *DİA*, XXVI, Ankara, ss. 487-489.
- Şeybî, Kâmil Mustafa (1359 hş.). *Teş'î ve Tasavvuf tâ Âgâz-i Sidde-i 12 Hicrî*. Tahrân: İntişârât-i Emîr Kebîr.
- Şîrâzî, Şehâbeddîn Abdullah b. Fazlullah (1346 hş.). *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf*. Tahrân: İntişârât-ı Bonyâd-ı Ferheng-i Îrân.
- Tetevî, Mollâ Ahmed-Kazvînî, Asâf Hân (1382 hş.). *Târîh-i Elfî I-VI*. Tahrân: Şirket-i İntişârât-i 'İlmî ve Fehengî.
- Zirikli, Hayruddîn (1969). *el-A'lâm I-XII*. Beyrut.